

*Жорнік М. О.,**здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «РОЗІРВАНОВОГО» ТА «НЕДІЙСНОГО» ДОГОВОРУ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню причин прояву суперечностей, що виникають між правовими категоріями «розірвання договору» та «визнання договору недійсним» в контексті діючого законодавства та на прикладі судових рішень.

Ключові слова: недійсний договір, розірваний договір, судова практика.

Постановка проблеми. Обираючи способом захисту своїх майнових інтересів визнання правочину недійсним, позивач нерідко помиляється із предметом позову, не завжди розуміючи очікуваних наслідків. Тому досить часто замість або разом із позовом про визнання правочину недійсним до суду подаються позови про розірвання договору. Зазначене можна пояснити тим, що позови про визнання правочину недійсним та/або його розірвання умовно можна віднести до негативних позовів, оскільки вони містять в собі вимогу закріпити відсутність певних правовідносин між сторонами спору [1, с. 521].

Метою статті є спроба дослідити найчастіші прояви суперечливості між правовими категоріями «розірвання договору» та «визнання договору недійсним» в контексті діючого законодавства та на прикладі судових рішень.

Актуальність даного дослідження зумовлена зростанням кількості судових рішень у Єдиному державному реєстрі, в яких спостерігається взаємозаміна понять «розірваного» та «недійсного» договору, що сприяє виникненню хибного напрямку у судовій практиці в категорії справ про визнання правочинів недійсними.

Виклад основного матеріалу. Одним із найпоширеніших за хибністю по відношенню до категорії недійсності в ЄДРСР є рішення про одночасне визнання договору/правочину недійсним та його розірвання.

Серед них, в свою чергу, умовно можна виділити дві групи. Перша – рішення про визнання договору недійсним та його розірвання, як наслідок його недійсності [2] (справа № 2-4092/2010 рік від 21.12.2010 р. та ін.). Друга – рішення про визнання недійсним та розірвання договору існують окремо один від одного (справа № 2029/5323/12 (додаткове) від 18.01.2013 р., справа № 1516/5298/2012 від 17.12.2012 р., справа № 2-172/11 від 09.06.2011 р.) [3], [4], [5], тобто у позовах містяться дві підстави: невідповідність договору/правочину закону та невиконання/неналежне виконання/істотне порушення договору. У першій категорії справ частина рішення про розірвання договору подається як наслідок недійсності та не обґрунтовується нормами матеріального права; у другій – розірвання є окремою, самостійною частиною рішення та мотивується (ст. 755 ЦКУ, ст. 24-25 Закону України «Про оренду землі», ст. 727, ст. 651 ЦКУ). Наприклад, рішенням по справі № 1516/5298/2012 від 17.12.2012 р. було встановлено, що сторони бажали розірвання договору в зв'язку із ознаками його недійсності (відсутність істотних умов договору, які не виконувались відповідачем). Виходячи із фабул таких рішень, можна дійти висновку, що головною метою одних вимог є бажання позивача назавжди

припинити будь-які цивільно-правові відносини із стороною правочину, а других – прагнення скористатися одночасно кількома способами захисту своїх порушених прав, передбачених ст. 16 ЦКУ, що не заборонено діючими нормами процесуального права, проте більшість науковців заперечує поєднання таких вимог в будь-яких варіаціях, оскільки «розірвання договору та визнання його недійсним ... тягнуть за собою різні правові наслідки, змішування цих понять не тільки не виправдано теоретично, але й може привести до істотних помилок на практиці» [6, с. 78]. Наслідки за такими рішеннями протиставлені один одному: наслідком недійсності є реституція (ч. 1 ст. 216 ЦКУ), наслідком розірвання договору – жодна сторона не має права вимагати повернення того, що було виконано відповідно до прийнятих договірних зобов'язань до моменту, коли відбулося таке розірвання (ч. 4 ст. 653 ЦКУ).

Беручи до уваги різні значення слів: «недійсний» – який не існує, нереальний; «розривати» означає переривання, припинення того, що зв'язує когось з кимось певними стосунками, виникає розуміння неможливості застосування одночасно двох способів захисту цивільних прав, оскільки розірвати можна лише договір, який існує, відповідає вимогам законодавства – ст. 215-236 ЦКУ, а вимога про визнання вже розірваного договору недійсним повинна мати предмет – діючий договір.

На противагу Постанові № 9 від 06.11.2009 р. влучно була викладена позиція ВС у Постанові № 3 від 28.04.78 р.: «Невиконання або неналежне виконання угоди ... не може бути підставою для визнання її недійсною. У цьому разі сторона вправі вимагати розірвання договору або застосування інших встановлених наслідків, а не визнання угоди недійсною». Отже, можливим допустимим варіантом співіснування цих двох вимог, на нашу думку, буде рішення про визнання частини договору недійсною та розірвання договору (рішення від 12.10.2012 р. по справі № 703/2550/12), і лише в тому випадку, якщо вимога про встановлення недійсності не стосується істотних умов договору – це умови про предмет договору; умови, визначені законом як істотні або як такі, що є необхідними для договору даного виду; умови, щодо яких за заявою хоча б однією зі сторін має бути досягнуто згоди [7].

Частим явищем в ЄДР є рішення по справі із викладеними обставинами, що свідчать про недійсність правочину, та їх невірною юридичною оцінкою щодо його розірвання. Наприклад, у рішенні по справі № 2-143 2007 р. від 16.05.2007 р. [8] позивачка у своїй заяві просить суд розірвати договір про внесок, укладений між нею та відповідачем та повернути суму внеску, оскільки він був укладений в період, коли відповідач був позбавлений ліцензії. На підставі загальних статей про поняття зобов'язання та підстави його виникнення, умови виконання зобов'язань (509, 526 ЦКУ та ст. 1056 ЦКУ), відмова від надання або одержання кредиту суд задовольнив позов, відступивши від норм, закріплених інститутом розірвання договору, за якими сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірван-

на договору, якщо інше не встановлено договором або законом. ч. 4 ст. 653 ЦКУ. І хоча заявлені вимоги і стали основою для ухвалення оспорюваного рішення, чинне процесуальне законодавство не вимагає від позивача обґрунтування своїх позовних вимог відповідними нормами права [9, с. 518], обов'язок встановити спірні правовідносини і застосувати до них відповідні норми матеріального права покладається на суд. Так, у даному та схожих випадках суду варто було звернути увагу на конфлікт між характером спірних правовідносин та змістом правової вимоги; у відповідності до ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України попередити позивача, що наслідком заявлених вимог є їх часткове задоволення (лише в частині розірвання договору); у разі зміни предмету позову застосувати відповідний матеріальний закон, який регулює дані спірні правовідносини (ст. 227 ЦКУ «Правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недейсним») та наслідки недейсного правочину.

Під час розгляду подібних справ суд не звертав належної уваги на підстави позовів – підставою для розірвання договору є правомірні вольові дії сторони договору, що мають за юридичну мету припинення договірно-правових відносин; підставами недейсності є невідповідність договору закону або іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства [10, с. 648].

Тим самим спантеличує норма, закріплена у ч. 5 ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна», а саме: «На вимогу однієї із сторін договір купівлі-продажу може бути розірвано або визнано недейсним за рішенням суду у разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки», яка попри чисельні зауваження з боку цивілістів та процесуалістів залишається чинною і сьогодні, роз'яснення щодо застосування якої уникають у своїх постановках керівні судові органи.

Непоодинокими є випадки помилкового застосування судом наслідків розірваного договору у справі про визнання правочину недейсним. Втім, ключову роль, на нашу думку, тут відіграє певна непослідовність законодавця та специфіка деяких правовідносин, що виражається у своєрідній заміні правових наслідків між недейсним та розірваним правочином. Так, наприклад, за ст. 21 ЗУ «Про оренду землі» наслідком визнання у судовому порядку договору оренди землі недейсним є неповернення орендної плати за фактичний строк користування оренди землі; в той час як у разі розірвання договору оренди землі з ініціативи орендаря орендодавець має право на отримання орендної плати на землях сільськогосподарського призначення за шість місяців, а на землях несільськогосподарського призначення – за рік.

Так, враховуючи особливість п. 4 ст. 653 ЦКУ, «сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом» тотожними із недейсними правочинами можна охарактеризувати наслідки розірваного правочину у разі розірвання договору дарування –

ч. 5 ст. 727 ЦКУ «обдарований зобов'язаний повернути дарунок у натурі».

Висновки. Тож, на нашу думку, вірним вирішенням відмежування судової практики про визнання правочинів недейсними буде надання офіційних роз'яснень керівними судовими органами (на кшталт Постанови ВСУ № 9 від 06.11.2009 р.) у застосуванні судами законодавства під час розгляду цивільних справ про розірвання договорів, де буде визначено особливості розірвання договорів у відповідності до виду правовідносин, підстав та наслідків розірвання; акцентовано увагу на залежності предмету і підстав позову від норм матеріального права, яким регулюється інститут розірвання правочину. А також проведення аналізу спеціального законодавства на відповідність нормам ЦКУ на предмет виявлення та подолання колізій щодо підстав та наслідків розірвання договорів.

Література:

1. Курс цивільного процесу // В.А. Бігун, В.В. Баранкова, К.В. Гусаров та ін. за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
2. Рішення по справі № 2-4092/2010 рік від 21.12.2010 р.
3. Рішення по справі № 2029/5323/12 (додаткове) від 18.01.2013 р.
4. Рішення по справі № 1516/5298/2012 від 17.12.2012 р.
5. Рішення по справі № 2-172/11 від 09.06.2011 р.
6. Покровський Б.В. О расторжении договора по советскому гражданскому праву // Казахская республиканская научная конференция на тему: «Гражданское и гражданско-процессуальное законодательство Казахской ССР» 2-4 сентября 1965 г. Тезисы докладов и научных сообщений. Алма-Ата, 1965. С. 78–79.
7. Євстігнєєв А. Істотні умови договору за цивільним та господарським кодексами: порівняльний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2075>.
8. Рішення по справі № 2-143 2007р. від 16.05.2007 р.
9. Курс цивільного процесу // В.А. Бігун, В.В. Баранкова, К.В. Гусаров та ін. за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
10. Семенова К.Г., Макаруч Л.В. Співвідношення категорій «розірвання порушеного договору» та «визнання договору недейсним» //Фінанси і право. – № 3 (2012) – С. 647–651.

Жорник М. О. Соотношение понятий расторгнутого и недействительного договора в судебной практике

Аннотация. Статья посвящена исследованию причин проявления противоречий, возникающих между правовыми категориями «расторжение договора» и «признание договора недействительным» в контексте действующего законодательства и на примере судебных решений.

Ключевые слова: недействительный договор, расторгнутый договор, судебная практика.

Zhornik M. The correlation of terms «termination of deal» and «invalid deal» in judicial practice

Summary. The article deals with the researching of contradiction between application in practice «termination of deal» and «invalid deal» according to current legislation and judicial practice.

Key words: termination of deal, invalid deal, judicial practice.